

9 Ιουνίου 2001

ΜΕΓΑΛΕΣ ΟΜΑΔΕΣ ΚΑΙ ΕΝΑΛΛΑΚΤΙΚΑ ΜΟΝΤΕΛΑ ΣΤΟΝ ΤΟΜΕΑ ΤΗΣ ΠΡΟΝΟΙΑΣ

Με αυτήν την εργασία αναφέρομαι, κυρίως σε κάτι που εμένα προσωπικά με εξέπληξε ευχάριστα και με ενέπνευσε να ασχοληθώ με τις μεγάλες ομάδες *ομαδικο-αναλυτικού τύπου*, όταν ήρθα σε επαφή με αυτήν την πρακτική.

Για τους κοινωνικούς ψυχολόγους η ενασχόληση με μεγάλες ομάδες αποτελεί ένα θέμα – θα έλεγα χαριτολογώντας – ταμπού. Πράγματι, αν κοιτάξει κανείς κάποιο εγχειρίδιο, είναι σχεδόν απίθανο να διακρίνει στις σελίδες του θεωρία, έρευνες ή έστω και απλές αναφορές σε ομάδες που υπερβαίνουν τα 15 μέλη – πολύ περισσότερο δε, αν πρόκειται για πειραματικές ομάδες. Αλλά και γενικότερα οι κοινωνικές επιστήμες ασχολούνται με μεγάλες ομάδες ως "φυσικά" μαζικά φαινόμενα, παράγοντας θεωρία αποκλειστικά για τις ιδιαιτερότητες του ψυχισμού όσων συμμετέχουν σε αυτές, τις επιπτώσεις που έχουν στην συμπεριφορά τους κλπ. Ασχολούνται δηλαδή με το "τι συμβαίνει στο άτομο όταν αυτό λαμβάνει μέρος σε μία μαζική εκδήλωση", προσπαθώντας να διακρίνουν αν υπάρχει συνειδητή συμμετοχή των μελών ή αν αυτά είναι έρμαιοι φαινομένων βίαιων και ανεξέλεγκτων. Είναι λοιπόν, σαφές ότι οι κοινωνικοί επιστήμονες εστιάζουν την προσοχή τους στην "καταστροφική" πλευρά των μεγάλων ομάδων, όπως αυτές δημιουργούνται φυσικά σε ευρύτερα κοινωνικά πλαίσια και αγνοούν ή απορρίπτουν την δημιουργική τους πλευρά. Οι κοινωνικοί επιστήμονες ασχολούνται τελικά περισσότερο με το άτομο και λιγότερο με την κοινωνικότητα. Αυτό είναι περίπου αυταπόδεικτη αλήθεια για όλους όσους ασχολούνται και όσοι την αμφισβητούν, όπως ας πούμε έκανα εγώ σε μια μεταπτυχιακή εργασία, θεωρούνται ελαφρώς αιρετικοί και σπάνια έχουν κάποιο αποδεκτό θεωρητικό πλαίσιο για σαφή και ολοκληρωμένη πρόταση.

Φανταστείτε λοιπόν την έκπληξή μου, ως νεοσύλλεκτου στο ΚΕ ΠΟΡΟΣ, όταν περιμένοντας να ακούσω μια ομιλία από τον ψυχίατρο βρέθηκα σε μία αίθουσα όπου οι καρέκλες ήταν σε κυκλική διάταξη και ο αριθμός τους έφτανε ούτε λίγο ούτε πολύ τις 600! Ενθουσιάστηκα! Η ομάδα που ακολούθησε όμως, δεν ήταν ένα πανηγύρι χαράς, όπως το φαντάστηκα πάνω στον ενθουσιασμό μου. Με άγχωσε, με θύμωσε, προσπάθησα να κάνω πηγαδάκι με τον διπλανό μου, σχολίασα κάτι που δεν μου άρεσε σχεδόν μεγαλόφωνα - αλλά όχι αρκετά μεγαλόφωνα ώστε να διεκδικήσω τον λόγο. Τελικά σιώπησα, προσπάθησα να καταλάβω τι, τέλος πάντων, κάνει ο συγκαλών και που ακριβώς το πάει και αμφιταλαντεύτηκα στις παραινέσεις κάποιων γνωστών μου να φύγω. Με άλλα λόγια ζόρισα τον εαυτό μου να μείνει. Στο τέλος όμως, είχα λάβει ένα αρκετά σαφές μήνυμα για το τι να κάνω αν κάτι με δυσκολέψει ψυχολογικά στην θητεία μου και μια πρόταση για το πως να ερμηνεύω τις καταστάσεις που βίωνα ως νεοσύλλεκτος και οι οποίες για μένα ήταν πρωτόγνωρες και προφανώς αγχογόνες. Αργότερα έμαθα ότι όλα αυτά είναι φαινόμενα και αντιστάσεις των μελών μιας μεγάλης ομάδας και ότι η δημιουργικότητα των μεγάλων ομάδων δεν χτίζεται αγνοώντας αυτά τα συναισθήματα, αλλά αντίθετα βιώνοντάς τα σε όλο τους το μεγαλείο.

*Πως όμως μια κοινωνία που παρουσιάζει τον ευδαιμονισμό και την καλοπέραση ως **ευημερία** (welfare state), επιβάλλει την ορθολογική εξασφάλιση ως **ασφάλεια** (security), ορίζει τη νομοθετική ρύθμιση ως **αρμονία** και χρησιμοποιεί δείκτες **παραγωγικότητας** (productivity) για να μετρά την δημιουργικότητα, μπορεί να εμπιστευτεί βιώματα και διαδικασίες σαν αυτά που σας περιέγραψα;*

Οι όροι **ευημερία**, **ασφάλεια**, **αρμονία** και **παραγωγικότητα** δεν αναφέρθηκαν τυχαία, αφού αποτελούν το τετράπτυχο μιας ευρύτερης κοινωνικής πολιτικής που επένδυσε τις εργασιακές σχέσεις στις αρχές του 20^{ου} αιώνα και αποτέλεσε ουσιαστικά τους άξονες όλων των μοντέλων πρόνοιας που αναπτύχθηκαν από τις κυβερνήσεις έκτοτε. Είναι επίσης σαφές ότι αν ο κάθε ένας από αυτούς τους όρους

ήταν τότε διακριτός ως πεδίο κοινωνικής δραστηριότητας (*ευημερία* – αμοιβές και υγιεινή της εργασίας, *ασφάλεια* – υγεία, σύνταξη, εξωεργασιακές υπηρεσίες, *αρμονία* – ενασχόληση με τα κοινά, αλληλοβοήθεια, αλτρουισμός κ.α. και *παραγωγικότητα* – ανάπτυξη κινήτρων και μηχανισμοί ταύτισης στην παραγωγική διαδικασία), σήμερα, για μία σειρά κοινωνικών και οικονομικών αιτιών, αυτοί οι όροι περιπλέκονται και τείνουν να συμπτυχθούν. Από αυτή την σκοπιά ο όρος "**πρόνοια**", που επικράτησε στα ελληνικά ως όχι και τόσο ακριβής μετάφραση του όρου "**welfare**", αποδεικνύεται πολύ πιο περιεκτικός και εγκυρότερος απ' ότι ο αγγλικός.

Οι θεσμοί λοιπόν του κράτους πρόνοιας επιβλήθηκαν ιστορικά κυρίως κάτω από την πίεση μαζικών εκδηλώσεων. Οι ιστορικοί και οι κοινωνικοί επιστήμονες σπάνια διαφωνούν σε αυτό το θέμα, αφού μια απλή ιστορική αναδρομή στη συχνότητα φαινομένων όπως επαναστάσεις, μαζικές στάσεις και σαμποτάζ, αναταραχές και συγκρούσεις, απεργίες και διαδηλώσεις με αιματηρή κατάληξη, που συνήθως γίνονταν με αφορμή άμεσα εργασιακά και ευρύτερα οικονομικά θέματα. (*βλέπε πίνακα*).

Πρόκειται λοιπόν για πρωτοβουλίες των ιθυνόντων που έχουν στόχο την επιβολή του ορθολογισμού στην κοινωνική ζωή και την αποφυγή καταστροφικών συγκρούσεων. Διακατέχονται λοιπόν εξ ορισμού από τον φόβο της "μαζικής υστερίας" και αποσκοπούν, κατά ένα μέρος, στην διαχείριση της μαζικότητας.

Αυτή βέβαια η δραστηριότητα συνοδεύτηκε από την ανάλογη επιστημονική παραγωγή. Με άλλα λόγια, η ανάπτυξη όλων αυτών των θεσμών αποτέλεσε ένα ευρύτατο πεδίο ανάπτυξης τεχνικών μέτρησης φαινομένων και μεθόδων που εγγυώνται την προβλεπτική εγκυρότητα των επιστημονικών θεωριών σε επιστήμες όπως η ιατρική και διάφοροι κλάδοι της (από την μικροβιολογία μέχρι την ψυχιατρική), όπως η ψυχολογία και η ψυχοθεραπεία, η κοινωνιολογία, η εργονομία κ.α. Ταυτόχρονα δε, η ανάπτυξη του κράτους πρόνοιας διασύνδεσε όλες αυτές τις επιστήμες, τόσο σε ατομικό επίπεδο όσο και σε θεσμικό, με τους κρατικούς μηχανισμούς και τη λογική της χρηματοδότησης (και άρα της παραγγελίας) των ερευνών, όπως είχε γίνει 100 χρόνια νωρίτερα με τις φυσικές επιστήμες για χάρη της βιομηχανικής ανάπτυξης και του πολέμου¹. Αυτό είχε ως συνέπεια και την ανάπτυξη μιας "*εργαλειακής ειρωνείας*" ανάμεσα στους επιστήμονες των ανθρωπίνων προβλημάτων που εκφράζεται με την πεποίθηση ότι οι μέθοδοι και οι θεωρίες τους είναι αδιαμφισβήτητα ορθές, αλλά θα μπορούσαν να ήταν και διαφορετικές ή ότι είναι μόνο για συγκεκριμένα θέματα σε συγκεκριμένες συνθήκες (π.χ. public opinion poles).

Το αποτέλεσμα όλης αυτής της διαδικασίας είναι τόσο οι πολιτικοί, όσο και οι επιστήμονες (όπως είπαμε και στην αρχή αναφερόμενοι στην κοινωνική ψυχολογία) να εστιάσουν στην ανάπτυξη της **ατομικότητας** ως αντίβαρου της *μαζικής καταστροφικότητας*, όπως προσλαμβάνονται συνήθως οι μαζικές εκδηλώσεις από τους ιθύνοντες. Αυτό λοιπόν που προωθήθηκε νομικά, οικονομικά και κοινωνικά ήταν η εξατομίκευση της κοινωνικής ζωής και η εξατομικευμένη αντιμετώπιση των υποθέσεων από τους κρατικούς θεσμούς. Μια τέτοια αντιμετώπιση θα εξασφάλιζε στον καθένα τα δικαιώματά του και ταυτόχρονα θα του επέβαλε να αναλαμβάνει τις ευθύνες του έναντι του νόμου. Επρόκειτο λοιπόν για μια "δικαία λύση".

Έτσι χρησιμοποιήθηκαν μοντέλα κεντρικού σχεδιασμού υπηρεσιών και παρεμβάσεων στον χώρο της πρόνοιας, τα οποία προωθούν την *εξατομίκευση* και την "παθητική" στάση του "δικαιούχου" και αποτρέπουν τη συλλογική δραστηριότητα και την μαζική ανατροφοδότηση.

Πρόκειται για μία τεράστια αντίφαση αν αναλογιστεί κανείς ότι η σύγχρονη κοινωνία είναι η *μαζικότερη* στην ιστορία της ανθρωπότητας. Ποτέ μέχρι τώρα δεν είχαν ζήσει τόσο πολλοί άνθρωποι μαζί σε τόσο περιορισμένο χώρο, όπως είναι οι σύγχρονες πόλεις. Το φαινόμενο και μόνο της πυκνότητας των μαζών (χωρίς καν να αναλογιστούμε τις οποιεσδήποτε σχέσεις αναπτύσσονται μεταξύ των ατόμων που τις

¹ Μια σαφής περιγραφή αυτής της πορείας του "welfare" αποτελεί και το εξής: η αγγλική **Welfare Workers Association** που ιδρύθηκε το 1913, μετεξελίχθηκε σε **Institute of Labour Management** το 1931 και μετονομάστηκε στη δεκαετία του 40' σε **Institute of Personnel Management**.

απαρτίζουν) και η περιβαλλοντική αλλοίωση που αυτή δημιουργεί είναι ικανή συνθήκη για την ανάπτυξη δυσθυμίας και άγχους. Ταυτόχρονα δε, σύμφωνα με διάφορες έρευνες, οι τρόποι που έχουμε ως πρόσωπα μέσα σε αυτήν την τεράστια μάζα "εξατομικευμένων ανθρώπων" για να επιλύουμε συγκρούσεις και να αποβάλλουμε το άγχος μας γίνονται όλο και πιο μοναχικοί ή λιγότερο κοινοτικοί και όλο και πιο αναποτελεσματικοί.

Να μην αναφερθούμε αναλυτικά σε έρευνες που τα αποτελέσματά τους φτάνουν καθημερινά στα αυτιά μας από τα μέσα μαζικής ενημέρωσης. Ενδεικτικά όμως, ένας στους τρεις Έλληνες έχει προβλήματα ύπνου, ένας στους τρεις νέους περνά περίοδο μακροχρόνιας ανεργίας, ένας στους δύο από αυτούς που πέρασαν τέτοιου είδους ανεργία έχει περάσει και κρίση κατάθλιψης, ένα στα τρία παιδιά από 13 έως 18 ετών δεν βγαίνει σχεδόν ποτέ από το σπίτι και ένα στα έξι παιδιά αυτής της ηλικίας έχει κάνει κάποια χρήση εξαρτησιογόνων ουσιών. *Ποια εικόνα μπορεί να συνοδεύσει καλύτερα αυτά τα στοιχεία από τη εικόνα ενός πουλιού στο κλουβί;*

Όλα τα παραπάνω καθιστούν την μαζικοποίηση των υπηρεσιών υγείας και ψυχικής υγείας – συμπεριλαμβανομένης της πρόληψης – απολύτως απαραίτητη, αφού η πιθανότητα να τις αναζητήσει κάποιος κατά την διάρκεια της ζωής του, αλλά και η συχνότητα που θα το κάνει αυτό, αυξάνονται δραματικά. Αυξάνεται όμως και το κόστος αυτών των υπηρεσιών αφού με τον τρόπο που λειτουργούν μέχρι τώρα τα μοντέλα που περιγράψαμε τείνουν στην όλο και μεγαλύτερη παραγωγή ειδικών επιστημόνων υπαλλήλων κ.α., την ανάπτυξη όλο και περισσότερων δομών ως προς τον χώρο των αιτημάτων (για να μειωθεί η μαζικότητα αυτών που εξυπηρετούν και να αυξηθεί η παραγωγικότητα των δομών, επιβάλλεται η εξάπλωση τους) και την ανάπτυξη όλο και πιο εξειδικευμένων δομών ως προς την αντιμετώπιση εξατομικευμένων αιτημάτων.

Τα παραπάνω αποτελούν και τους δύο πιο βασικούς λόγους που επιβάλλουν την επανεξέταση των μοντέλων αυτών και την διαμόρφωση εναλλακτικών προτάσεων:

- *Αρνητικά κοινωνικά φαινόμενα (όπως η ανεργία, ο λεγόμενος "κοινωνικός αποκλεισμός", η κατάχρηση ουσιών κ.α.) που έχουν σοβαρές επιπτώσεις στην σωματική και ψυχική υγεία και τα οποία αντιμετωπίζονται από τις υπηρεσίες πρόνοιας, γίνονται τόσο μαζικά και επαναλαμβανόμενα που τείνουν να έχουν διαρθρωτικό και μόνιμο χαρακτήρα*
- *Στα μέσα της δεκαετίας του 80 στην Ευρώπη αυτά τα μοντέλα ήρθαν σε σοβαρή κρίση κυρίως διότι λόγω της μαζικότητας των φαινομένων που αντιμετωπίζουν έγιναν οικονομικά ασύμφορα για τις κυβερνήσεις.*

Τα εναλλακτικά μοντέλα που προωθούνται τα τελευταία χρόνια στηρίζονται σε δύο άξονες, αυτούς της *εντοπιότητας* και της *συμμετοχής*. Ενθαρρύνουν δηλαδή την διαμόρφωση παρεμβάσεων εμπνευσμένων από τις ιδιαιτερότητες του κάθε χώρου χωρίς να υπόκεινται σε αυστηρό κεντρικό σχεδιασμό και απευθύνονται περισσότερο στις τοπικές κοινότητες.

Τα εναλλακτικά μοντέλα τείνουν όλο και περισσότερο να αναπαράγουν μια λογική ενίσχυσης των υπάρχοντων δικτύων σχέσεων μεταξύ των μελών μιας κοινότητας, όσο και αν αυτά έχουν πληγεί από την ανάπτυξη συμπεριφορών ατομισμού και την αποσάθρωση των λεγόμενων 'κοινωνικών δεσμών' (συγγένειες, γειτονιά, συλλογικότητα κ.α.). Διέπονται ωστόσο και από εγγενείς αδυναμίες που έχουν να κάνουν με τη συμμετοχή – που σε κάποια μοντέλα θεωρείται δεδομένη με αποτέλεσμα να μην μπορούν να ερμηνεύσουν και να χειριστούν την απουσία συμμετοχής ως δυναμικό στοιχείο και άρα μεταβλητό. Άλλες αδυναμίες τους έχουν να κάνουν με την ασάφεια και την υποτίμηση που δείχνουν ως προς τα δομικά στοιχεία που χαρακτηρίζουν την κάθε κοινότητα με αποτέλεσμα να αναπαράγουν το παλιό σχίσμα μεταξύ της κοσμικής εξουσίας και του επιστήμονα (*θετικισμός*).

Τείνουν να χρησιμοποιούν εναλλακτικές μεθόδους έρευνας, παρέμβασης και αξιολόγησης με ποιοτικούς δείκτες. Δίνουν όμως περισσότερη έμφαση στη *βιωματική μάθηση* και την *πολυσχιδή κατάρτιση* (όροι που χρησιμοποιούνται με διαφορετικό περιεχόμενο κάθε φορά) επιδιώκοντας την μέγιστη δυνατή ευελιξία των

ατόμων.

Η επιστημονική σκέψη και η διοικητική πρακτική λοιπόν, εξακολουθούν να εμμένουν στην εξατομικευμένη συμμετοχή (ο εθελοντισμός ως αλtruισμός) και την "οργανωμένη" δραστηριότητα (Μη Κυβερνητικοί Οργανισμοί που ελέγχονται αυστηρότατα από κάθε λογής χρηματοδοτήσεις). Οι λόγοι είναι και πάλι σαφώς οι ίδιοι: αποτρέπεται η εμφάνιση των δυναμικών των μεγάλων ομάδων διότι θεωρούνται χαώδη και ανεξέλεγκτα. Η πρόταση λοιπόν του P. De Maré για την μετουσίωση του πρωταρχικού κοινωνικού μίσους μέσω του διαλόγου στις Μεγάλες Ομάδες είναι επίκαιρη όσο ποτέ.

Η εμπειρία από την σύγκλιση Μεγάλων Ομάδων και την ανάπτυξη Ομαδικό-αναλυτικών δικτύων αναδεικνύει:

- α) την δυνατότητα της ευρύτερης δυνατής συμμετοχής των ενδιαφερομένων,
- β) την ενδυνάμωση των συμμετεχόντων και την ενθάρρυνση της δημιουργικής τους διάθεσης,
- γ) την εξασφάλιση ενός ασφαλούς πεδίου για την ανάπτυξη *κοινοτικών* χαρακτηριστικών που βρίσκονται σε συνεχή έκπτωση στον σύγχρονο τρόπο ζωής,
- δ) την ενεργητική διασαφήνιση των εννοιών και
- ε) την σύνθεση των διαφορετικών απόψεων σε έναν ιδιο-πολιτισμό ικανό να παράγει νέα σύμβολα και ήθη.

Πίνακας 1. Η ψυχολογία των μαζών: μία ιστορική αναδρομή

- 1659** Ο B.Nedham συνοψίζει την ανακάλυψη του *Homo Oeconomicus* με την φράση "το συμφέρον δεν ψεύδεται" ταυτίζοντας το συμφέρον με την ορθολογιστική συμπεριφορά και την διοίκηση και εδραιώνοντας την κοινή πεποίθηση, ότι οι μάζες δεν ξέρουν το συμφέρον τους ή τουλάχιστον δεν δρουν σύμφωνα με αυτό.
- 1731** Εισαγωγή του όρου "εξέγερση" στην Γερμανική νομοθεσία σαν αδίκημα των μαζών ή των όχλων.
- 1760-70** Μαζικότατες εξεγέρσεις που ονομάστηκαν "Wilkes Riots" στην Αγγλία. Ο D.Hume στα Δοκίμιά του αναφέρει ότι ο λαός "δεν είναι τόσο επικίνδυνο τέρας, όσο φάνηκε στα τελευταία γεγονότα". Ο John Adams αναφέρει ότι υπάρχουν "church-quakes και state-quakes στον ηθικό και τον πολιτικό κόσμο, όπως ακριβώς υπάρχουν σεισμοί (earthquakes) καταγιγίδες και θύελλες στον φυσικό κόσμο". Λίγο αργότερα (1780) ο Thomas Jefferson έλεγε ότι και οι επαναστάσεις ενίοτε είναι ωραίες, "γιατί είναι σαν καταιγίδα στην ατμόσφαιρα".
- 1796** Η Γαλλική Επανάσταση.
- 1830** Επανάσταση στην Γαλλία και αλληπάλληλες εξεγέρσεις στην Γερμανία.
- 1839** Ο Leopold von Ranke (1795-1886), ο ιδρυτής της "αντικειμενικής" ιστοριογραφίας, έγραψε για τον "Πόλεμο των Χωρικών" (1525) ότι ήταν το "μεγαλύτερο φυσικό φαινόμενο της Γερμανικής ιστορίας". Ο ορισμός του ως φυσικού φαινομένου είναι σε αντιδιαστολή με την κυρίαρχη λουθηρανική ιδεολογία της ηθικής φύσης του Κράτους ως του μόνου υποκειμένου της Ιστορίας. Άρα ο ξεσηκωμός των χωρικών ενάντια στις αρχές δεν μπορεί παρά να είναι φυσικό (και όχι ηθικό) φαινόμενο, που η Ηθική καλείται να δαμάσει.
- 1847-48** Γενική οικονομική κρίση με μαζικό κλείσιμο βιομηχανιών, ανεργία και εξαθλίωση. Αιματηρή επανάσταση στην Γαλλία, που γρήγορα εξαπλώνεται στη Γερμανία και τις άλλες ευρωπαϊκές χώρες.
- 1852** Ο Charles MacKay (1789 - 1867) εκδίδει το "**Extraordinary Popular Delusions and the Madness of Crowds**".
- 1860** Η διοικητική μέθοδος του L. von Stein διδάσκεται στην Αστυνομική Σχολή του Παρισιού, όπου δικαιολογείται η χρήση βίας ακόμα και η φυσική εξόντωση στην χειραγώγηση των μαζικών εκδηλώσεων λόγω της "πρωτογενούς ισχύος των μαζών που αρνείται τις συνταγματικές αρχές με τον ίδιο τρόπο που η αστυνομία δέχεται αυτές τις αρχές ad absurdum".
- 1870** Γερμανία. Μεγάλο κύμα απεργιών για οικονομικά αιτήματα.
- 1871-2** Η παρισινή Κομμούνια.
- 1872** Ο Charles Darwin (1809-82) εκδίδει το "**The Expressions of the Emotions in Man and Animals**".
- 1885** Ο Sigmund Freud (1856 - 1939) επισκέπτεται την κλινική του Charcot (1825-93) και παρατηρεί την χρήση της ύπνωσης στην θεραπεία της υστερίας.
- 1890** Ο Gabriel Tarde (1843 - 1904) εκδίδει το "**Les Lois de l' Imitation**".
- 1891** Ο S. Sighele (1838-1907) εκδίδει το "**Les Foules Criminelles**".
- 1893** Ο Emil Durkheim (1858-1917) εκδίδει το άρθρο του "**Représentations Individuelles et Représentations Collectives**" στο *Revue de Métaphysique et de Morale*, 6, p 273-302.
- 1895** Ο Gustav Le Bon (1841 - 1931) εκδίδει το "**Psychologie des Foules**".
- 1897** Ο Alfred Fullé εκδίδει το "**La Psychologie des Peuples Français**".
- 1900** Ο Wilhelm Wundt (1832 - 1920) εκδίδει τον πρώτο από τους δέκα τόμους της

"Völkerpsychologie: eine Untersuchung der Entwicklungsgesetze von Sprache, Mythos und Sitte" έργο που έπαψε να εκδίδεται με τον θάνατό του το 1920.

1901 Ο Gabriel Tarde εκδίδει το **"L' Opinion et la Foule"** ενώ την προηγούμενη χρονιά έχει αναγορευθεί Professor στο College de France.

1905 Ρωσία. Η αιματηρή και ανεπιτυχής γενικευμένη πολιτική απεργία.

1906 Ο ρώσος ψυχίατρος Φιόντορ Ριμπακόφ εκδίδει την μελέτη του **"Ψυχικές διαταραχές που προκλήθηκαν από τα πρόσφατα πολιτικά γεγονότα"**.

1907 Ο Gustav Le Bon εκδίδει το **"La Psychologie du Socialisme"**.

1908 Ο William MacDougal (1871-1938) εκδίδει το **"Introduction to Social Psychology"**.

1912 Ο Wilhelm Wundt εκδίδει το **"Elemente der Völkerpsychologie"**

1913 Ο Sigmund Freud εκδίδει το **"Totem und Taboo"**.

1914-1918 Ο Πρώτος Παγκόσμιος Πόλεμος.

1917 Ρωσία. Η Οκτωβριανή Επανάσταση.

1920 Ο William MacDougal εκδίδει το **"Group Mind"**.

1921 Ο Sigmund Freud εκδίδει το **"Massenpsychologie und Ich-Analyse"**.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Adolino, J.R. & Blake, C.H., (2000) *Comparing public policies issues and choices in six industrialized countries*. London: CQ Press
- Bruner, J. (1997) *Πράξεις νοήματος*. Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα.
- De Maré (1994) 'Kith, Kin and Koinonia', Εισαγωγικό Σεμινάριο στις Ομαδικές Ψυχοθεραπείες, Ελληνική Εταιρεία Ομαδικής Ανάλυσης και Ψυχοθεραπείας. Αθήνα.
- Graumann, C.F., & Kruse, L. (1992) Masses, foules et densité, in Moscovici S. (ed.) *Psychologie sociale*. Paris: P.U.F
- Graumann, C.F., Moscovici, S. (eds.) (1986) *Changing conceptions of crowd mind and behaviour*. N.Y.: Springer-Verlag.
- Fals Borda, O. (2000) 'Peoples' space times in global processes: The response of the local', *Journal of World-Systems Research*, VI (3): 624-634.
- Fryer, D. (1995) 'Labour market disadvantage, deprivation and mental health: Benefit agency?', *The Psychologist*, 8 (6): 265-272.
- Harré, R. (1993) *Social being*. Oxford: Blackwell.
- Jimenez-Dominguez, B. (1996) Participant action research, in Parker, I. & Spears, R. (eds.) *Psychology and society. Radical theory and practice*. London: Pluto Press.
- Latour, B. (2000) *Ουδέποτε υπήρξαμε μοντέρνοι. Δοκίμιο συμμετρικής ανθρωπολογίας*. Αθήνα: Σύναγμα.
- Menoutis, V., Angelopoulos, A. & Kritikou, M. (2000) 'Very Large (Vast) Groups as a Balkan Cross-Cultural Bridge', *Poster presented at the 5th Congress of the Balkan Military Medical Committee, Ankara, Turkey*.
- Prigogine, I. (2000) 'The networked society', *Journal of World-Systems Research*, VI (3): 892-898.
- Restivo, S. (1988) 'Modern science as a social problem', *Social Problems* 35 (3): 206-225.
- Rose, N. (1989) *Governing the soul. The shaping of the private self*. London: Routledge.
- Sampson, E.E. (1988) 'The debate of individualism: Indigenous psychologies of the individual and their role in personal and societal functioning', *American Psychologist*, 43 (1): 15-22.
- Silver, H. (1994) 'Social exclusion and social solidarity: Three paradigms', *International Labour Review*, 133 (5-6): 531-578.
- Williams, S., Annandale, E., & Tritter J. (1998) 'The sociology of health and illness at the turn of the century: Back to the future?', *Sociological Research Online*, 3(4).
 Δημοσίευση στο διαδίκτυο:
<http://www.socresonline.org.uk/socresonline/3/4/1.html>
- Woolgar, S. (1983) Irony in the social study of science, in Knorr-Cetina, K.D., & Mulkay, M. (eds.) *Science observed: Perspectives on the social studies of science*. London: SAGE.